

MUUSEUMIKOGUD

Fotograafi luulealbum: *Gedichte von Charles Borchardt*

LEILI KRIIS

Tartu Ülikooli muuseumis on hoiul 19. sajandi Eesti tuntuima fotograafi Charles (Carl Amandus) Borchardti kaunis köites mahukas käsikirjaline luulealbum.¹

Carl Amandus Borchardt sündis 30. märtsil (vkj 18. märts) 1834 Kuramaal Limbaži linnas, endisel liivlaste asualal² ning suri 3. mail (vkj 21. aprill) 1892 Tallinnas kopsupõletiku tagajärjel.³

Kus täpsemalt omandas ta fotograafiateadmised, ei ole teada, kuid juba varakult, alates 1853. aastast oli ta koos vend Robert Borchardtiga (1832–94) tegev rändfotograafina Tallinnas, Kuressaares,

¹ Gedichte von Charles Borchardt. ÜAM 244:2 Ar.

² Limbaži (saksa keeles Lemsal) sai linnaõigused aastal 1385, kuulus Hansa Liitu ja oli keskajal Limbaži kihelkonna keskus, uusajal kirikukihelkonna keskus Volmari kreisis Liivimaa kubermangus.

³ Tallinna toomkiriku kirikuraamatu kirjed. Vt Kaljula Teder, *Eesti fotograafia teerajajaid* (Tallinn: Valgus, 1972), 28.

Riias, Peterburis ja Helsingis.⁴ Tartus tegutsesid vennad Borchardtid aastail 1853–55 (Charles B. ka veel 1861).

Charles Borchardt sidus oma elu püsivalt Eestiga, abielludes 24-aastasena 18. märtsil 1858 Olga Eleonora Erdmanniga Lihulast. Neil oli kaks järeltulijat: tütar Eugenia Victoria Luise Catharina Borchardt (22.02.1859–25.01.1896) ning poeg Arthur Ferdinand Borchardt (14.07.1861–25.11.1875?). Vend Robert Borchardt jäi tegetsema Riiga ning oli 40 tegevusaasta vältel Läti tuntumaid fotograafe.

1861. aastal õnnestus Borchardtil sisse seada püsiv fotoateljée Tallinnas. Et saadaks vahet teha tema ja konkurendi firma (ning teiste nimekaimude vahel), võttis ta oma ateljee nimetuseks „Charles Borchardt“.⁵ Tegusa ja edumeelse fotograafina lõi ta aktiivselt kaasa kohalikus kultuurielus. Borchardti nüüdseks juba üldtuntud saavutuste kõrval fotograafias on vähem teada, et tal oli annet ka sõnaseadmises, luulekunstis. Säilinud luulealbumis leidub juhuluulet, sonette ja pikki ballaade teemadel, mis teda puudutasid ja kirjutama innustasid. Nii mõnedki tema luuleteosed on pühendatud sõpradele või mõeldud ettekandmiseks laiemale publikule.

Kohalikus baltisaksa kirjanduses oli alles 18. sajandi lõpupoole tekkinud teatav oma kirjanduskultuur, ning seda mitte kohaliku aadli ja linnakodanluse, vaid eeskätt 18. sajandil pärast Põhjasõda sisse rännanud sakslaste mõjul. Seegi avaldus eeskätt suuremas keskses Riias, kuid mõningal määral ka Eesti alal, peamiselt Tallinnas.⁶

19. sajandi esimese poole luuletajatest (keda võiks ehk pidada Borcharti eelkäijateks või eeskujudeks) võib mainida tallinlast R. Budberg-Bönninghausenit, kes avaldas kaks luulekogu, „Erste Lieder“ (1838) ja „Gedichte“ (1842), samuti Nikolai Rehbinderit, kellelt ilmusid luulekogud „Blätter“ (1846) ja „Neue Gedichte“ (1848). Suure

⁴ R & Ch. Borchardt: juunis 1853 Artemjewa majas, Narva mnt 497 Tallinnas; juulist 1853 Kuressaares; sama aasta lõpust 1854 jaanuarini Töppferi majas Tartus; novembrist 1854 jaanuarini 1855 sealsamas Töppferi majas koos R. ja F. Borchardtiga; aastail 1860–61 Soomes. Vt Eesti fotograafide elulooline andmebaas (MTÜ Eesti Fotopärand).

⁵ Töötas alates maist 1858 hotellis St. Petersburg Rataskaevu tn 7 Tallinnas; juunist 1861 kuni augustini 1870 fotostuudios Buxhöwdeni majas Lai tn 158 Tallinnas; augustist 1870 Steinbergi majas Viru tänaval Tallinnas. Vt *Eesti fotopärand*.

⁶ Ilmar Talve, *Eesti kultuurilugu. Keskaja algusest Eesti iseseisvumiseni* (Tartu, Ilmamaa, 2004), 465.

populaarsuse saavutas Jacob Johann Malm (1796–1862) humoristliku värsistatud lugulauluga „Die Oberpahlsche Freundschaft“ (1818, 1857, omaette raamatuna ilmus kaheosaline teos esimest korda 1861 Tallinnas).

Baltisaksa kirjandus oli oma koguilmet suuresti identsuskirjandus. Ühelt poolt rõhutati ühtekuuluvust Saksamaa kultuuri, keele ja meelega, teisalt püüti tõestada ja süvendada oma asunduslikku sõltumatust ning geokultuurilist iseseisvust, oma erilist baltlikkust, mis nii Rootsi kui ka eriti Vene riigi koosseisus oli poliitiliselt vajalik. See baltikkuse rõhutamine tugevnes eriti alates 1840. aastatest otsekui vastukaal venestussurvele.⁷

Identsuskirjandusele oli iseloomulik luterlik moraal, kodukoharomantika ja koduloolisus. Kohalikes kirjastustes avaldatud autorid on kirjutanud oma teosed üksnes baltisaksa lugejaskonnale. Nad käsitlesid valdavalt kohalikke teemasid, sageli Balti ajaloolist ainet, kasutasid spetsiaalselt kohaliku kultuurivälja tarbeks mõeldud satiirilisi või koomilisi žanre ning löid mitmeteks sündmusteks mõeldud juhuluulet.⁸

Tallinna ja Tartu kunstielus andis tooni Saksamaal 1815–48 tekkinud realismile lähenenud biidermeierstiil. Ka 19. sajandi teise poole baltisaksa kirjandus ja luuleharrastused kannavad biidermeieri vaimu. Eesti isamaaluule ja naisluuletajate traditsiooni algataja Lydia Koidula (1843–86) imiteeris otse või kaude saksa biidermeierlikku luulet, kuid väljendas luulekogus „Emajõe ööbik“ (1867) juba ärkavat rahvustunnet.⁹

Charles Borchardti luuleharrastus

Ülal kirjeldatu taustal on Charles Borchardti luulealbum tähelepanuväärne ajalooallikas baltisaksa luuleloomingu vallas nii oma sisu kui ka üldise kujunduse poolest. Käsikirjalises, köidetud albumis

⁷ Jaan Undusk, „Baltisaksa kirjakultuuri struktuurist“, *Keel ja Kirjandus*, 8–9 (Tallinn, 2011), 566.

⁸ Liina Lukas, *Baltisaksa kirjandusväli 1890–1918*. Doktoritöö (Tartu-Tallinn, 2006), 62.

⁹ Vt Indrek Jürjo, Janika Kronberg, „Baltisaksa kirjandus ja selle mõjud“ (2002). http://www.estonica.org/et/Kultuur/Kirjandus/Baltisaksa_kirjandus_ja_sel-le_m%C3%B5jud/ (11.10.2021).

(mõõdud 27 × 22 × 5 cm) on autori poolt nummerdatud 568 lehekülge, millele lisandub sisukord. Albumi peatükkide ja luuletuste pealkirjad on esile tõstetud ilukirjas ning luuletused lõpevad sageli vinjetidega. Albumi osaliselt kullakirjalisi lehekülgi on autor kunstiliselt kujundanud teemakohaste romantiliste (vesi)piltide, albumisse lisatud trükitud litograafiate ja ka paari fotoga. Köite lõpus olev lisa sisaldab mõningaid pealkirju („Uusaasta pidu“, „Ballaad“), mille alt tekstid puuduvad. Näib, et album on jäänud mingil põhjusel sisuliselt lõpetamata.

Kes konkreetselt võisid olla fotograafi eeskujud luulevallas, on raske öelda. Charles Borchardti fotografeeritute seas on ka luuletaja Jacob Johann Malmi poeg pastor Carl Eduard Malm (1837–1901)¹⁰, kes on samuti avaldanud laulu- ja luulekogu, koolilugemiku ja muud.¹¹ Kohaliku baltisaksa seltskonna liikmena huvitus ta Saksamaa ning Euroopa kultuurist, millele viitavad mitmed albumis esitatud luuletused: „Pühendus Elise Polko¹² tööle „Dichtergrüsse““ (*Widmung zu Elise Polkos „Dichtergrüsse“*)¹³, „Charlotte Frohnile¹⁴. Loorberipärjaks tema esinemisele Tallinnas“ (*An Fraul. Charlotte Frohn. Zum Lorbeerkrantz nach ihrem Gastspiel in Reval*).¹⁵

Borchardt on oma luulealbumi sisu jaotanud kolme peatükki. Album algab sissejuhatava osaga „Proloog ja pühitsemine“ (*Prolog und Weihe*), lehekülgedel 2–5. Esimene osa, „Leebe periood“ (*Softe Period*) täidab leheküljed 6–121 (5–216). Mahukaim on teine osa (*Zweite Period*) lehekülgedel 122–230 (217–432) ning lõpuks kolmas osa (*Dritte Period*), lehekülgedel 231–298 (437–568), järgnevad sisukord ja lisa.

Luuletustes ära toodud daatumite järgi on album koostatud autori kahe- ja kolmekümnendatel eluaastatel. Jälgides üksikasjalikumalt albumis esitatud luuleloomingut selle temaatika ja sisu järgi, võib

¹⁰ Foto Eesti Ajaloomuuseumi kogus.

¹¹ „Vana ja Uut, Eestirahva ajaviiteks“ (1870) ja koolilugemiku „Laulud ja Lood“ I–III (1874–1884). C. E. Malm tõstis Goethe, Schilleri ja Heine ballaadide ja Krölovi valmide originaalilähedaste, sõnavararikaste ja värsitehniliselt sujuvate eestindustega eesti luuletölke taset, avaldas ka vaimulikku luulet.

¹² Elise Polko (1822–99), saksa kirjanik ja laulja.

¹³ Borchardt, 166 (303). Siin ja edaspidi antud muuseumi arhiivkogu lehekülje numereering, autori numereering sulgudes.

¹⁴ Charlotte Frohn (1844–88), saksa teatrinäitleja.

¹⁵ Borchardt, 229 (428).

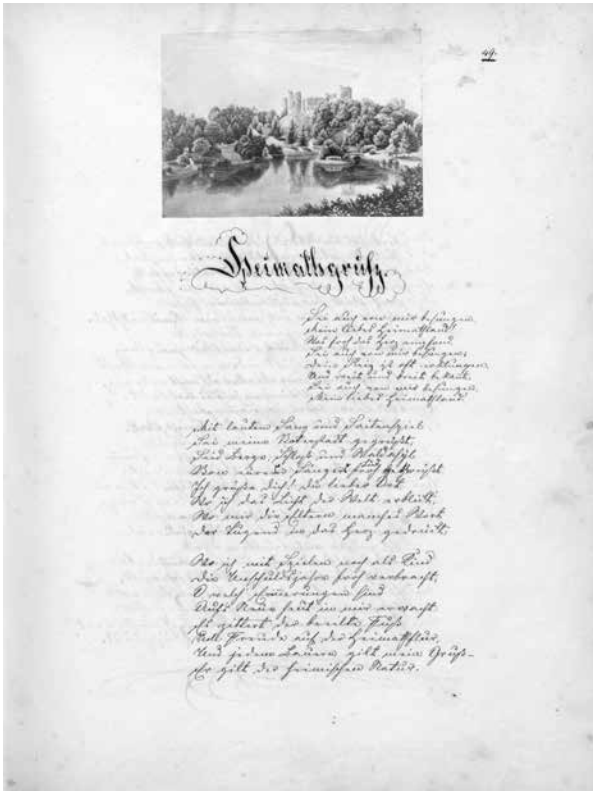

Foto 1. Luuletus
Heimathgruss
(„Kodumaa
tervitus“) albumis.
(ÜAM 244:2 Ar)

märgata teemade – lembelüürika, (rändfotograafi) rännuelamused, looduse ilu – kordust. Neile lisanduvad väiksemas mahus mitmed teised luulekeeles käsitlemist leidnud teemad.

Nii leidub esimese perioodi luuletustes lisaks romantilistele, „leebetele“ teemadele filosoofilisi arutelusid ning mõtisklusi pealkirjade all „Jumalale“ (*An Gott*), „Vana kasaka mõõgapühitsemine ja õnnistus“ (*Des alten Kosaken Schwertweihe und Segen*), „Poisi unistus“ (*Des Knaben Traum*), „Kunstnikule. Kolm sümbolit“ (*An die Künstler: Dreifaches Triolet*), „(Kirja)sule väärtus“ (*Werth der Feder*), „Pisarad“ 1,2 (*Tränen*), „Luuletaja palve“ (*Dichters Gebet*), „Tänu ja soovid“ (*Gedanken und Wünsche*), „Rõõmu jagaja“ (*Die Freudenspenderin*), „Poeedi filosoofia“ (*Poeten Philosophie*), „Murtud süda“ (*Das gebrochne Herz. Elegie*), „Viimane võlg“ („*Letzter Lohn*“), „Noor Arthur“ (*Jung Arthur*), „Uinuv meri“ (*Das schlimmernde Meer*), „Merefantaasia“ (*Eine See Phantasie*).

Kaunina kõlavad luuletused „Rändaja hommikulaul“ (*Wanderers Morgenlied*), „Maaelu kiituseks“ (*Lob des Landlebens*), „Hommikulaul“ (*Morgenlied*), „Õhtune pidu“ (*Abendfeier*), „Head ööd“ (*Gute Nacht*), „Hommikupalved“ (*Betend zieht der Morgen ein*), „Nägemused“ (*Visionen*) ning „Kodumaa tervitus“ (*Heimathgruss!*)¹⁶:

*Sei auch von mir besungen,
Mein liebes Heimatsland!
Hab froh des Herz empfand,
Sei auch von mir besungen;
Dein Reiz ich oft erklungen,
Und weit und breit bekannt,
Sei auch von mir besungen,
Mein liebes Heimatsland!*¹⁷

Noorusaja tunnete tulvast jutustavad tekstid „Rooside kuninganna“ (*Die Königin der Rosen*), „Sõnad ja tunded“ (*Worte und Gefühl*), „Kahetsus“ (*Reue*), „Kinnitus“ (*Sancion*), „Tärganud armastus“ (*Erwachte Liebe*), „Tormi raev“ (*Der Sturme Wuth*), „Armastuse hind“ (*Liebespreis*), „Tark saatus“ (*Weise Vorsehung*), „Lauljate öölaul“ (*Sängers Nachtlied*), „Metsas“ (*Im Walde*), „Õed. Idüll“ (*Die Schwestern. Ein Idyll*), „Sa oled nagu roos“ (*Du bist wie ein Rose*), „Akrostichon“ 1–4: „Neiu hing“ (*Der Jungfrau Seele*), „Kevadõhtu“ (*Frühlingsabend*), „Aegade muutlikkus“ (*Wechsel der Zeit*), „Elamise viis“ (*Lebens Methode*), „Olen sageli mõelnud“ (*Habe oft daran gedacht*), „Armastuse pärlid“ (*Die Perle der Liebe*), „Õnn pilgus“ (*Glück im Blick*), „Täna nägin teda taas“ (*Ich hab`heut`wieder sie gesehen*), „Kevadeöö“ (*Lenznacht*), „Vaiksed soovid“ (*Stille Wünschen*), „Mu Ingel – head ööd!“ (*Mein Engel – Gute Nacht!*), „Ma nägin teda aknal“ (*Ich hab am Fenster sie gesehen*), „Kuis olen ma nii kurb“ (*Wie bin ich so traurich*), „Äraandlik armastus“ (*Verrathne Liebe*), „Salajased laulud“ (*Die heimlichen Lieder*), „Tema nimepäeval“ (*An ihrem Namestage*), „Rahune, mu tormlev süda“ (*Sei ruhig ungestümes Herz*), „Saatusese alistumine“ (*Resignation*), „Tonile“ (*An Toni*), „Üks palve veel“ (*Nur eine Bitte noch*), „Meelespea“ (*Vergissmeinnicht*).

¹⁶ Burchardt, 30 (49).

¹⁷ Ole minugi poolt tervitatud./ mu armas kodumaa! Süda rõõmu on leidnud./ ole minugi poolt tervitatud./ sinu võlu heliseb sageli./ ja on kaugele laialt kuulda./ ole minugi poolt tervitatud./ mu armas kodumaa!

Mälestuste radadel viibimisest, oma koha otsimisest elus, jumaikkuse olemasolust mõtiskleb autor luuletustes „Haigevoodis“ (*Auf dem Krankenlager*), „Unistuste pildid“ 1–3, (*Traumbilder*), „Kus tahaksin ma olla!“ (*Wo möchte ich sein!*), „Tõde on olemas“ (*Gebt um Wahrheit*), „Kaitsevaim“ (*Schutzgeist*), „Mälestus“ (*Erinnerung*), „Võõramaalane“ (*Der Fremdling*), „Minevik, olevik ja tulevik“ (*Vergangenheit, Gegenwart und Zukunft*), „Jumal on olemas!“ (*Es gibt ein Gott*).

Teine osa algab rännuteedel kohatud isikutest ja sündmustest jutustavate luuletustega „Mustlased“ 1–3 (*Die Zigeuner*), „Mustlaselu“ 1–3 (*Zigeunerwirtschaft*), „Keelatud kirjandusõhtust“ (*Des Verbannten Schriftabend*), „Harfimängija“ (*Der Harfner*), „Troika“ (*Die Troika*), „Alfons de Sposetti“ 1–3, „Rändav laulik“ (*Der wandernde Sänger*), „Giuseppale“ (*Fra Giuseppa*), „Agneta“ (*Agneta*), „Henrietta hüvastijätt“ (*Henriettens Abschied vom Leben*), „Adama trööst“ (*Adams Trost*), „Alpikütt“ (*Der Alpenjäger*), „Rändlaulik“ (*Der Troubadour*), „Põhjamaine rändur“ (*Der nordische Wanderer*).

Kodumaa- ja koduluule kannab pealkirju „Venemaa ausära“ (*Russlands Ruhm*), „Valge. Sinine. Punane“ (*Weiss. Blau. Roth*), „Laulude laul“ (*Das Lied der Lieder*), „Ringmängulaul“ (*Rundgesang*), „Vabatahtlik 1–3: Heinrich, Emale, Hüvastijätulaul“, (*Der Freiwillige 1–3: Heinrich, An die Mutter, Abschiedlied*), „Lahingueelne palve“ (*Gebet vor der Schlacht*), „Anninkale“ (*An Anninka*), „Miska Kaufersi hällilaul“ (*Miska Kaufers Wiegenlied*).

Tundeküllastena mõjuvad kaunilele kunstidele pühendatud mõtisklused „Lauljad“ (*Die Sänger*), „Muusikale. Jennyle“ (*An die Musik. An Jenny*), „Fotograafi laul“ (*Lichtkünstler Lied*), „Enne ja nüüd. 1860“ (*Sonst und Jetzt*), „Kui end albumisse kirjutada“ (*Wer sich je in ein Album schreibt*).

Tähelepanuväärsed on luuletused, mis on pühendatud lähedastele: fotograafidest vendadele Robertile (*Kunstgefühl*) ja Ferdinandile (*Epistel an Ferdinand B*¹⁸) ning abikaasa Olgale (*An Olga*¹⁹). Nii avaldub Charles Borchardti luulestiil suurepärasel luuletuses „Kunstitunne“ (*Kunstgefühl*)²⁰, pühendatud vend Robertile:

¹⁸ Borchardt, 167–168 (305–308).

¹⁹ Borchardt, 227 (423).

²⁰ Borchardt, 162 (295).

Foto 2. Vaade illustreeritud albumilehekülgedele (ÜAM 244:2 Ar).

*Der Künstler fühlt des Busens Wogen schwellend
 Betrachtet er die Werke der Genossen;
 Wo das Genie aus Schönheitssinn entsprossen
 Verweilt Erstaunen bei den Meisterstellen.
 Der Kenner ahnt in wahren Kunstnovellen
 Ein inneres Besagen ausgegossen;
 Der Schöpfer selbst, aus dem die Werke flossen
 Geniesst erfreut den Reiz des Ideellen.
 Auch ich, mein Bruder, fühle ein Besagen,
 Betrachte ich das Schöne, das gelungen
 Aus deinen genialen Geist entsprungen.
 Der goldenen Medaille übertragen
 Ward mein Gefühl und was ich dir wollt sagen
 In dem Sonett, das ich der Kunst gesungen.²¹*

²¹ Kunstnik tunneb voogu rinnus paisumas, / kui ta vaatleb kamraadide töid; / seal kus ilumeelest geenius võrsunud, / elab meistrikodades hämmastus. / Tõelises kunstiuudsuses tajub teadja / ilmsiks tulnud sisemist tähendust; / looja ise, kellest teosed välja voolavad, / naudib rõõmsalt ideede hurma. / Mu vend, ka mina tunnen tähendust, kui ma silmitsen seda ilu, mis õnnestunud / sinu geniaalsest vaimust tärganud. / Kuldsele medalile kantud / sai minu tunne ja see, mida sulle tahtsin öelda / sonetis, mille laulsin kunstile. / Tõlge: Ken Ird, 2021.

Intiimsetena mõjuvad luuletused „*Köigel on oma põhjus*“ (*Es hat alles seinen Grund*), „*Pettekujutus oli napp ja ilus*“ (*Der Wahn war kurz und schön*), „*Pagana raske*“ (*Verteufelt*), „*Ei midagi*“ (*Nichts*). Samuti luuletused, mis heidavad valgust autori isikliku elu tähtpäevadele: tõdemus, et „*oled juba kolmekümneaastane...*“ (*Schon dreissig Jahre bist du alt*) luuletuses „*Minu 30. sünnipäevaks. 18. märts 1864*“ (*An meinem 30den Geburtstage. Den 18. März 1864*).²²

Autor kasutas sageli oma luules sõnumi rõhutamiseks salmide vahele kirjutatud kordust (refraáni). Luuletuses „*Tsaarilinn*“ (*Die Czarenstadt*²³) kõlab see nii:

Dahin, dahin!

O lasst mich ziehen

*Zur Czarenstadt im Heimatland.*²⁴

Rännumõtisklused kajastuvad veel mitmes tekstis: „*Sa oled mul meeles*“ (*Ich denke Dein*), „*Noor kalamees*“ (*Der Fischerknabe*), „*Mererannal*“ (*Am Meerestrande*), „*Pardal*“ (*Am Board*), „*Merel*“ 1–5 (*Auf dem Meere*), „*Jällenagemise eel*“ (*Vor dem Wiedersehen*), „*Luuletaja nukrus – luuletaja rõõm*“ 1–4 (*Dichterwehmuth – Dichterfreude*).

Rõõmu pakub luuletajale jõuluaeg ja sõprustunnete jagamine luuletöodes „*Irenele*“ (*An Irene*), „*Jõulurõõm*“ (*Weihnachtsfreude*), „*Vana-aastaöö hookuspookus (vembud)*“ (*Sylvesternachts Hokuspokus. Nigromantischer Scherz*)²⁵, „*Uusaasta proloog*“, ette kantud 1. jaanuaril 1867 Tallinna linnateatris“ (*Neujahrs Prolog. Am 1. Januar 1867 auf dem Stadtstheater zu Reval aufgeführt*)²⁶, „*Kunstnikepaari August Krüger ja Caroline K. hõbepulmapäevaks. Ette kantud 30. augustil 1866*“ (*Zur Silber Hochzeit des Künstlerpaares August Krüger u. Caroline K. Aufgeführt am 30. August 1866*)²⁷, „*Max Stolperjahni pulmasõit. Humoresk*“ (*Max Stolperjahns Brautfahrt. Humoreske*), „*Mood. Rapsodia 19. sajandi II poolest*“ (*Die Mode. Rhapsodie aus der zweiten Hälfte des neunzehnten Jahrhunderts*).

Kevadised meeleolud väljenduvad luuletustes „*25. märtsiks*“ (*Zum 25. März*), „*Oo kevad, kevad*“ (*O Frühling, Frühling*), „*Marie*“,

²² Borchartt, 188 (348).

²³ Borchartt, 190 (351).

²⁴ Sinna, sinna!/ Oo lase mul minna/ Tsaarilinna kodumaal.

²⁵ Borchartt, 206–210 (389–391).

²⁶ Borchartt, 211–212 (392–395).

²⁷ Borchartt, 213 (396–397).

„Johanna“, „Õnne rõõm“ (*Fröhlichkeit des Glücks*), „Sõpruse sonette“ (*Freundschafts Sonette*), „Philipinane“ (*An Philippine*).

Kolmanda peatüki alguse luuletuste pealkirjades kohtab enam sõnu „armastus“ (*Liebe*) ja „haud“ (*Grab*). Peatükk algab luuletsükliga „Armastus ja haud“ 1–21 (*Liebe und Grab*), mis koosneb 21 luuletusest. Järgnevad „Laulja surmahalin“ (*Des Sängers Todtenklage*), „Palve trööstiks“ (*Gebet um Trost*), „Ma palvetan tema haulal“ (*Ich bethe an ihrem Grabe*), „Haudade vahel“ (*Zwischen Gräbern*).

Resigneerunult ja mõtlikult mõjuvad luuletused „Ei ole enam ammu laulnud“ (*Hab´ lange schon nichts mehr gesungen*) ja „Oo luba mul jälle laulda“ (*O lasst mich wieder singen*) ning „Kahvatu mees“ (*Der bleiche Mann*).

Uut elujõudu võib hoomata taas kevadet kuulutatavast luuletsüklist: „Põhja(maa) laulud“ 1–6 (*Nordische Lieder*), „Viimaseks kevadeõhtuks“ (*Am letzten Frühlingsabend*), „Sinu sulest“ (*Aus ihrer Feder*), „Sõbra I. E. hällipäevaks. 1867“ (*Zum Wiegenfest des Freundes I. E. 1867*), „Jennyle“ (*An Jenny*)²⁸.

Mõtlikuna mõjuvad luuletused „Sügiselaulud“ 1–3 (*Herbstlieder*), „Jäälilled“ 1–5 (*Eisblumen*), „Vangistatud demokraat“ (*Der Gefangene Demokrat*), „Madam Josephinele“ (*An Madame Josephine*), „Sonett“ (*Sonett. An Mad. A.B.*), „Kihlatule“ (*An die Verlobte*), „Sõprus“ (*Freundsschaft. ...1868*), „Metsalaulud“ 1–6 (*Waldlieder 1868*).

Publikule ettekandmiseks on kirjutatud „Tema Majesteedi Aleksander II 50. sünnipäeva(peo) tähistamisele 1868“ (*Zum 50. Geburtstagsfeier Seiner Majestät Alexander II 1868*), luuletsükliid „Kesköö(uusaastaöö) tervitus 1868“ (*Mitternachtsgruss an 1868*), „Maskipidu“ (*Das Maskenfest*), „Höbepulma „Pidu“ proloog“. Ette kantud 14. märtsil 1868 (*Silberhochzeits „Fest“ Prolog. Aufgeführt den 14. März 1868*).

Järgneb taas kord armastust väljendav salongiluule, mis kirjutatud arvatavasti intiimsemale, väiksemale (salongi)seltskonnale: „Ühe majavõtme/majaperenaise aruanne“ (*Bericht eines Hauschlüssels. An Nina von L*), „Õnejumalanna“ (*Glücksgöttin*), „Mõistatus“ 1–9, (*Räthsel*), „Armutuli. Araabia kombel“ (*Liebesfeuer. Nach dem Arabischen*), „Armastus ja Kurat“ (*Die Liebe und der Teufel*), „Ro-

²⁸ Borchardt, 268 (507).

manss“ (*Romanze*), „Roosikesele“ (*An Röschen*).

Viimased sissekirjutused albumis kannavad pealkirju „Luuletaja kombel“ (*Dichterweise*), „Laul: mul oli pikk öö“ (*Lied: Ich habe die lange Nacht*) ja „Kui lained sosistades tormlevad“ (*Wenn die Wellen flüsternd rauschen*), „Donna Catalina de Erausase, ka Nunn Lipukandja, pihtimus“ (*Die Beichte donna Catalina de Erausas, genannt Die Nonne Fahneträger*).

Borchardti luulealbum sisaldab ridamisi tundeküllaseid luuletusi ja luuletsükleid, pühendatud lembelüürika, looduse ilu, kunstitude kirjeldamisele; sõpruse ja sõprade austamisele, kodule ja kodumaale ning jumalale. Tema tegevus fotograafina võimaldas tutvuda paljude tollaegsete tähelepanuväärsete isikutega, kelledest daamid on andnud luuleloomingule ainekultuurilt enam.

Luulealbumi sisu väljendab tõdemust, et Charles Borchardt oli tundlik ja romantiline kunstnikuhing, kellel samal ajal õnnestus kujuneda tähelepanuväärseks fotograafiks. Eesti kultuuriloos on ta end jäädvustanud eelkõige fotokoguga „Eesti tüübid“ (1867), aga ka paljude baltisaksa perekondade, pastorite, linnakodanike ja Tallinna vaadete ülesvõtetega 19. sajandi teisest poolest.

Charles Borchardti fotopärand Eesti mäluasutustes

Charles Borchardt oli esimene mitmete fotograafiaalaste saavutuste poolest Eestis. Küllap aitasid rändfotograafi aastad kaasa tema fotograafiks kujunemisele ning ärgitasid püsivalt huvi tundma fotograafia arengusuundade vastu mujal. Temale kuuluvad Eesti fotograafilised haruldused – ambrotüübid, dateeritud aastatega 1856–58.²⁹

Mais 1858 kuulutas ta, et tema ateljees, mis asus hotellis St. Petersburg, on avatud suur fotode näitus, mida võib pidada esimeseks teateks selle kohta, et kohalik fotograaf eksponeeris suuremal arvul enda tehtud pildistusi. Aprillis 1866 järgis ta ainsana Eestimaa kubernerit üleskutset Tallinna fotograafidele saata oma töid Moskvas toimuvale etnograafianäitusele. Varaseimaks avalikuks fotonäituseks Tallinnas peetakse aga Charles Borchardti juulis 1866 Kanuti

²⁹ Peeter Tooming, *Hõbedane teekond* (Tallinn: Valgus, 1990), 24.

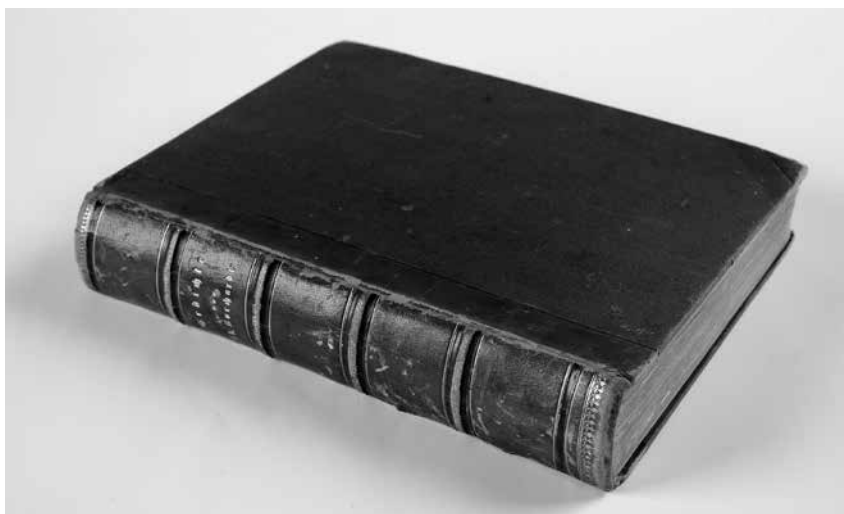

Foto 3. Luulealbum *Gedichte von Charles Borchardt* (ÜAM 244:2 Ar).

gildi majas Provintsiamuuseumi ruumides välja pandud rahvariies-
tes eestlasi kujutavat 50 ülesvõtet, mis olid valmistatud Moskva et-
nograafianäituse jaoks.³⁰

Veel enne fotograafe suurenes kunstnike huvi maa pärisrahva ja
eestlaste arvatava mütoloogia vastu. Ka Borchardtile võis siin eesku-
juks olla kunstnik Th. Gehlhaari Tallinnas 1840. aastal avaldatud
12-leheline litograafia te sari talupoegade elust pealkirja all „Charak-
teristische Szenen aus dem Bauernleben in Est- und Livland“, mille
pildid levisid hiljem postkaartidena.³¹

Borchardt esitas fotosarja „Eesti tüübid“ (12 fotot) 1867. aasta ke-
vadel Moskva ülikooli juures tegutsenud Keiserliku Loodusteaduste
Antropoloogia ja Etnograafia Harrastajate Seltsi korraldatud üleve-
nemaalisele näitusele, mille eest pälvis suure hõbemedali. Näitusel
olid esindatud pea kõik Venemaa rahvad, samuti väljaspool Venemaa
piire elavad slaavi rahvad. „Nii varased fotod eesti talurahvast on
väga haruldased,³²“ tõdeti 2020 Eesti Rahva Muuseumis aset leidnud

³⁰ Tõnis Liibek, „Fotograafiaelu Tallinnas 1860. aastatel“, *Vana Tallinn XX (XXIV)*
(Tallinna Linnavalitsus, Estopol Tallinn, 2009), 80, 99, 150.

³¹ Talve, 363.

³² *Rahvas – see tähendab inimesi: soomeugrilased ja samojeedid vanadel etnograafi-
listel fotodel* (Tartu: Eesti Rahva Muuseum, 2020), 22.

külalisnäituse kataloogis.

1866. aastal annetas fotograaf kümme fotot rahvariietes eestlastest 1864. aastal asutatud Eestimaa Kirjanduse Ühingu Provintsiaalmuuseumile, 1868. aastal lisas nendele veel kaheksa pildistust eestlastest ning üheksa maastikuvõtet. Fotod etnograafilisest seeriast „Eesti tüübid“ asuvad tänapäeval Tallinna Linnamuuseumi fotomuuseumis (2 tk) ja Eesti Ajaloomuuseumis (6 tk); portreed ja grupipildid aga Eesti Ajaloomuuseumi Filmimuuseumis.³³

Borchardt tõi Eestisse kombe kaunistada foto tagakülg ateljeemärgistuse ja võidetud medalite kujutistega. Tema ateljeed varustas fotoalusappidega algul Tallinnas asuv Gleberti litograafiatöökoda, seejärel Sirl & Skamon (hiljem Skamon) Peterburist ning K. Krziwanek Viinist.

Charles Borchardti tehtud on ka varaseim säilinud sündmusepildistus 1866. aastal Tallinnas toimunud saksa laulupeost³⁴, see on hoiul Eesti Teatri- ja Muusikamuuseumis.

Ta oli ka üks varasemaid Eesti meditsiinifotode tegijaid, pildistades Tartu ülikooli kirurgiakliiniku patsiente,³⁵ need fotod asuvad TÜ muuseumi kogus.³⁶ Tema firmamärgistust kannavad kahe patsiendi haiguspiltide fotod, ühel neist professor G. von Adelmanni (1811–88) märke tema erapraksisest (aastatest 1867–71) ning teine leepra tunnustega keskealise naise foto, millel kommentaarid puuduvad. Lisaks neile leidub kirurgiakliiniku fotode seas ka hulgaliselt märgistamata varaseid fotosid (sh ka koloreeritud), mille seas, arvestades Borchardti tegutsemisaega Tartus, võib olla teisigi tema tehtud ülevõtteid, sest „varasematele fotodele ei kirjutatud sageli autori nime

³³ Vt Eesti fotograafide elulooline andmebaas (MTÜ Eesti Fotopärand).

³⁴ 1866. aasta laulupeol osales ka samal aastal asutatud Jüri kihelkonna lauluselts. „Saksarahva rõõm selle üle, et ka Eestirahvas ni kaugele saanud, et nendega seltis laulda oskasid, paistis selgesti välja. Seal tuli ka meie suur ja aulik Ritterschafthauptmanni Herra Baron v. der Pahlen meid tervitama, ja soovis, et piddime ka eddespiddi holega õppima.“ Vt Ea Jansen. *Vaateid eesti rahvusluse sünniaegadesse* (2004), 86.

³⁵ Leili Kriis. *Historical Photos of the Surgery Clinic of the Tartu University 1860–1918. Clinical cases from the history of modern surgery* (Saarbrücken: LAP LAMBERT Academic Publishing, 2010), 205–207.

³⁶ Veel 1862. aasta Londoni maailmanäitusel liigitati fotosid järgmiselt: arhitektuur, portree, kunstiteoste pildistused, meditsiiniline foto, etnograafiline foto. Vt Liibek, 218.

ega aadresse“.³⁷

Linnavaateid hakati tegema valdavalt alates 1860. aastatest. 1882. aastal välja antud album 22 Borchardti fotoga annab ühtlasi hea ülevaate tollastest pildistamiseelistustest: Oleviste kiriku interjäär, Pikk Hermann, Kiek in de Kök, Kadrioru loss ja park, sadamajms (Tallinna Linnamuuseum, Ch. Borchardt, *Stadt und Umgebung von Reval*).³⁸

Tallinna Linnamuuseumi kogudes asub ka Erna von Husenile kuulunud album enamasti Charles Borchardti valmistatud fotodega. „Enam kui 150 fotol on jäädvustatud süstemaatiliste gruppidega. Toompea ilmalik kui ka vaimulik ladvik, samuti all-linna raehärrad, Suure ja Väikese gildi ning Mustpeade vennaskonna juhtivad tegelased.“³⁹ Raudteeametnike tellimusel koostas ta ka albumi Balti raudtee avamisest, milles leiduvad 1870 avatud Paldiski-Peterburi raudtee kõigi jaamade vaated.

Ch. Borchardti signeeringut kandvast mõnekümnest fotost Eesti Kirjandusmuuseumi Eesti kultuuriloolises arhiivis on ülekaalus portreed pastoritest, näiteks Rakverest G. M. Paucker ja L. W. Pallon, Keilast C. G. Fick ja M. W. Fick, Iisakust A. K. Intelmann, Jõhivist H. T. W. Christoph, Kuusalust E. Ahrens, Väike-Maarjast C. F. L. Fankhänel jt. Kaksikportreed on Aleksis Kreutzwaldist koos Sophia v. Huseniga kas 1871. või 1872. aastal ning Johann Kunderist Teofile Freiberg-Kunderiga.⁴⁰

Kõige rikkalikum valik Charles Borchardti fotosid leidub Eesti Rahvusrarhiivi fotokogus (leitavad fotode infosüsteemi Fotis abil). Fotografeeritud on Korp! Estonia korporante 1867–70, piirivalve Eestimaa brigaadi liikmeid 1858–60, Tallinna vaateid, Mustpeade vennaskonna liikmeid 1858–65...1882, samuti Tallinna kubermangugümnaasiumi õpetajaid, Tallinna rüütli- ja toomkooli õpilasi ning tegutsenud pastoreid. Suure osa fotograafi klientuurist moodustasid aga baltisaksa (aadli)perekonnad, nagu Benckendorff, Rennenkampff, Kotzebue, Ungern-Sternberg, Wrangell, Schubert, zur Mühlen, Sievers, Wahl, Kügelgen, Stackelberg, Üxküll, Manteuffel jt.

³⁷ Tooming, 24.

³⁸ Liibek, 221.

³⁹ Teder, 28.

⁴⁰ Vt <http://www.kirmus.ee> (21.09.2021).

Fotode tellimine oligi kuni 1880. aastateni jõukohane vaid jõukamale elanikkonnakihile.

Enamik 1860. aastate stuudiofotodest kujutab veel täispikkuses inimesi, tähelepanuga rekvisiitidele ja rõivastusele (nt „Eesti tüübid“). „Tollal jäädvustatigi eelkõige tüüpe, mitte isiksusi.“⁴¹ Alles järgmisel aastakümnel siirdus peatähelepanu nägudele ning moodi tuli ähmastatud taust. Siinseid 1860. aastate stuudiofotosid iseloomustab loodud biidermeierlik-kodanlik miljöö, pildistatavate pidulik riietus, vähesed rekvisiidid ja taustamaalingud ning kindlad stereotüüpsed poosid.⁴² 1860. aastatel välja kujunenud pildistamistava püsis kuni 1890. aastateni. Tol ajal pildistati palju ka kunstiteoseid: õlimaale, litograafiaid, skulptuure, vahel ka teiste fotograafide loomingut, millest annavad aimu rohked kuulutused ajalehtedes ning ka säilinud fotod. Charles Borchardti tööd lubavad pidada teda uute võimaluste otsijaks nii kunstilise – fotodel on märgata erinevusi fotografeeritute pooside valikul ja piltide vormistuses – kui ka tehnilise poole pealt.

Tartu ülikooli muuseum omandas 1983. aastal koos Charles Borchardti luulealbumiga Keilast pärit kolleksionäär Hans Meusilt ka Julius von Schröderile (1803–88) kuulunud fotoalbumi. 1865. aastal alustatud album sisaldab paljude Tartu ülikooli professorite ning Eesti ärkamisaja rahvusliku liikumise tegelaste portreid.⁴³ Selles on ka neli Robert Borchardti (Riga) valmistatud fotot ning neli Charles Borchardti fotot (admiral krahv Herden, Eestimaa kindral Christian Rein, parun C. Ungern-Sternberg, Tallinna raehärra G. R. Linde (1806–71)).⁴⁴

Charles Borchardti fotoateljees tegutses abifotograafina aastail 1877–92 Carl Eduard Meyer (1845–1913?). Pikka aega oli kaastööliseks ka J. Avanzo.⁴⁵ Pärast Charles Borchardti surma läks tema ateljee formaalselt üle tütar Eugenia Borchardtile. Kirikuraamatute

⁴¹ Peeter Tooming. *Foto! Foto? Foto...* (Tallinn: Eesti Raamat, 1983), 102.

⁴² Liibek, 219.

⁴³ ÜAM 244:1 Ar, ÜAMF 82:1-192. Lääne-Euroopas muutus kuulsuste fotode kogumine populaarseks juba 1850. aastatel. Tuntud eestlaste fotode müük algas hiljem, 1880. aastatel.

⁴⁴ Fotoalbumi omanik J. v. Schröder nagu ka vennad Borchardtid oli pärit Limbažist.

⁴⁵ C. E. Meyeril oli ateljee Tallinnas 1862–70. Ch. Borchardt oli C. E. Meyeri poja ristiisa, mõlema fotograafi naised olid pärit Lihulast (Erdmannid).

andmeil oli viimane elukutselt kodukooliõpetaja, perekonnaseisult vallaline ja suri halvatus tagajärjel 1896.⁴⁶ Kuid juba juulis 1893 on fotoateljee tegelik juhataja C. E. Meyer, kes tegutses vähemalt kuni sajandi lõpuni.

Näib, et nii fotograafi kui tema otseste järglaste varane lahkumine põhjustas olukorra, millest tingituna Charles Borchardti isiklik pärand jäi saatuse meelevolda. Seetõttu on väga tänuväärne, et tema noorusaja luulealbum on säilinud ja muuseumikogusse jõudnud.⁴⁷ Tänu luulealbumile ja fotodele Eesti mäluasutustes võime üsna hästi visuaalselt ette kujutada elu, inimesi, maastikke ja vaateid 19. sajandi Eestimaal läbi Borchardti kaamerasilma. Võime lugeda mõtetest ja tunnetest, mida koges harrastusluuletajast fotograaf Charles Borchardt.

Kokkuvõte

Charles Borchardti luulealbum on tähelepanuväärne ajalooallikas baltisaksa harrastusluule vallas nii oma sisu kui ka üldise kujunduse poolest. Käsikirjalises, kaunis köites albumis on autori poolt nummerdatuna 568 lehekülge, millele lisandub sisukord. Albumi peatükkide ja luuletuste pealkirjad on esile tõstetud ilukirjas ning luuletused lõpevad sageli vinjettidega. Albumi osaliselt kullakirjalisi lehekülgi on autor kunstiliselt kujundanud teemakohaste romantiliste (vesi)piltide kleebiste, albumisse lisatud trükitud litograafiate ja ka paari fotoga.

Luulealbum koosneb kolmest peatükist, nende ees on veel proloog ja pühitus. Album sisaldab ridamisi tundeküllaseid luuletusi ja luuletsükleid, mis on pühendatud lembelüürika, looduse ilu, kunstitunde kirjeldamisele Albumi esimeses osas, nagu ka selle pealkirjas rõhutatakse, on ülekaalus romantilised meeleolud. Teine osa algab luuletustega, mis on pühendatud rännates kohatud teeliste ja paikadele, väljendavad autori kodumaaromantikat ja heidavad valgust autori isikliku elu tähtpäevadele või on pühendatud lähedastele: fo-

⁴⁶ Teder, 28.

⁴⁷ Album lõpeb autori 34. eluaastal (viimane daatum 14.03.1868), seetõttu ei ole välistatud, et tema luulelooming jätkus, kuid see ei ole kas säilinud või avalikkuse ette ilmunud.

tograafidest vendadele Robertile ja Ferdinandile ning abikaasa Olga-le. Kolmandas osas saavutavad ülekaalu sonetid ja eepilised ballaadid. Paljudel tekstidel on märges publikule ettekandmise kohta.

Borchardti tegevus fotograafina võimaldas tutvuda paljude tolleageste tähelepanuväärsete isikutega, kellest daamid mõjutasid autorit ilmselt enam, nagu nähtub arvukatest neile pühendatud luuletuste pealkirjadest. Luulealbumi sisu annab aimu, et Charles Borchardt oli üks eriline romantiline kunstnikuhing ja seltskonnategelane, kellel samal ajal ja sealjuures õnnestus olla ka tähelepanuväärne fotograaf.

Eesti kultuuriloos on ta end jäädvustanud eelkõige fotokoguga „Eesti tüübid“ (1867), aga ka paljude baltisaksa perede, pastorite, linnakodanike ja Tallinna vaadete ülesvõtetega 19. sajandi teisel poolel.

Charles Borchardti ja tema otseste järglaste varane lahkumine põhjustas olukorra, millest tingituna tema isiklik pärand jäi saatuse meelevalda. Seetõttu on väga tänuväärne, et tema luulealbum, nii nagu ka fotod Eesti mäluasutustes on säilinud ja avalikkusele kättesaadavad. Tänu neile võime üsna hästi visuaalselt ette kujutada elu, inimesi, Tallinna vaateid ja maastikke 19. sajandi Eestimaal. Võime lugeda ka mõtetest ja tunnetest, mida koges Eesti 19. sajandi tuntuim päevapiltnik ja (mitte nii tuntud) harrastusluuletaja Charles Borchardt.

Leili Kriis, MA, on TÜ muuseumi kuraator.

A Photographer's Poetry Album *Gedichte von Charles Borchardt*

Leili Kriis, UT Museum

The poetry album written by the well-known photographer Charles Borchardt is a remarkable historical source of Baltic German occasional poetry in terms of its content as well as design. The handwritten, beautifully bound album has 568 pages numbered by the author, plus a register. The titles of the chapters and poems are highlighted in calligraphy, and the poems often end with a vignette. The pages, partially written in gold, are artistically designed with thematic romantic (decal) pictures, printed lithographies and a few photos.

The poetry album contains three chapters, it begins with a prologue and dedication (*Prolog und Weihe*), the first chapter is titled „The Soft, Gentle Period“, the most comprehensive chapter is „The Second Period“ (*Zweite Periode*), and finally „The Third Period“ (*Dritte Periode*), followed by the „Register“ (*Inhalt*) and „Annex“ (*Anhang*).

The first part of the album, as the title highlights, consists mostly of the author's romantic occasional poetry and love poems, titled as follows: „Ceremony of Youth“ (*Jugendfeier*), „Joy of Love“ (*Freude an Liebe*), „Bringer of Joy“ (*Die Freundenspenderin*), as well as descriptions of the beauty of nature: „Song of Spring“ (*Frühlingslied*), „Morning Song of the Wanderer“ (*Wanderers Morgenlied*) etc.

The second period starts with poems dedicated to people and places encountered on the road. Romantic nationalism is evident in the poems „Greetings from Homeland“ (*Heimatgruss*), „Czar City“ (*Die Czarenstadt*) etc. The poems dedicated to his kin deserve some attention as well: there are poems for his brothers, photographers Robert (*Kunstgefühl*) and Ferdinand (*Epistel an Ferdinand B*), his wife Olga (*An Olga*), and poems shedding light on the personal celebrations of the author's life („On the Occasion of My 30th Birthday“ [*An meinem 30. Geburtstag*], „25 March“ [*Zum 25. März*]).

Sonnets and epic ballades dominate in the third period: „Love and Grave“ 1–21 (*Liebe und Grab*), „Songs of Northern Lands“ 1–6 (*Nordische Lieder*). Many texts carry a note on when they were publicly

performed, for example, the poem dedicated to the silver wedding anniversary of artists August Krüger and Caroline K. was „Performed on 30 August 1866“ (*Zur Silber Hochzeit des Künstlerpaares August Krüger u. Caroline K. Angeführt am 30. August 1866*), and the „Prologue to Silver Wedding Anniversary, „Party“. Performed on 14 March 1868“ (*Silberhochzeit “Fest” Prolog*) etc.

Borchardt’s poetry album contains pages upon pages of sentimental poems and cycles of poems driven by love, the beauty of nature and art. The motivation was often to amuse the public as well. The album contains salon poetry written for acquaintances or important people, as well as occasional poetry for performing at celebratory or community events.

Borchardt’s activity as a photographer allowed him to meet many remarkable contemporaries. The ladies among them must have had a greater influence on the author, as is evident from the titles of numerous poems dedicated to them. The contents of the poetry album suggest that Charles Borchardt had the romantic „soul of an artist“, and he was an active member of the society, as well as a remarkable photographer.

His main contribution to Estonian cultural history is his photo series *Estonian Types* (Eesti tüübid; 1867), but also images of Baltic German families, pastors, burghers, and views of Tallinn from the second half of the 19th century. As Borchardt and his direct offspring passed away young, his personal heritage was left to its fate. Hence, it is gratifying that his poetry album and photos are preserved in Estonian memory institutions and available to the public. This allows us to visually imagine the life, people, landscapes, and sights in the town of Tallinn in 19th century Estonia. We are also able read about the thoughts and feelings experienced by Charles Borchardt, the most well-known lensman in 19th century Estonia.